

ინგუშები

ინგუშების თვითსახელწოდებაა ღალღაი. ცხოვრობენ რუსეთის ფედერაციაში. ინგუშეთი რუსეთის ფედერაციის ერთ-ერთი სუბიექტია. 1989 წლის მონაცემებით, ინგუშების რაოდენობა 215 ათასი იყო, მათ შორის, ინგუშეთში – 163, 8 ათასი კაცი, ჩრდილოეთ ოსეთში – 32,8 ათასი კაცი. მეტნაკლებად მცირე ჯგუფებად მკვიდრობენ ყაზახეთში (20 ათასი კაცი), შუა აზიასა და მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნებში. 1989 წლისათვის ინგუშების საერთო რაოდენობას 237 ათას კაცს ანგარიშობდნენ. უკანასკნელი აღწერით (2002 წელს) რუსეთში მცხოვრები ინგუშების რაოდენობა 412 ათას კაცს შეადგენს.

ინგუშები ჩაჩნების მონათესავენი არიან. ინგუშური და ჩაჩური ენები კავკასიურ ენათა ოჯახის ნახურ ჯგუფში შედის. ინგუშების თვითსახელწოდება მათი ერთ-ერთი ლოკალური ტერიტორიული ჯგუფის სახელიდან – ღალღებიდან მომდინარეობს, რომლებსაც სხვანაირად ხამხელებსაც უწოდებდნენ. ლეგენდის თანახმად, ინგუშების (ღალღაელების) წინაპარს ერქვა ღა, რომელსაც ორი შვილი – ღალღაი და ღაბერტე ჰყავდა. გარდა ღალღებისა (ხამხელებისა) ინგუშების ლოკალური (ტერიტორიული) ჯგუფები იყო აგრეთვე: ჯერახელები (ჯარია- ხელები), მეცხალელები (იწოდებოდნენ ქისტებადაც), ცორიელები, გალაშელები, ნაზრანელები. ქართული საისტორიო წყაროებით, ინგუშები ღლიღვებად იწოდებოდნენ. მათ მეზობელი ქართველი მთიელები ქისტებადაც მოიხსენიებდნენ, თუმცა ეს ეთნონიმი ჩაჩნებსაც აღნიშნავდა. რუსულ წყაროებში XVII-ში ლარსის მიდამოებში მოხსენიებულნი არიან “კალკანელები”, რომლებიც, როგორც სამართლიანად ფიქრობენ მეცნიერები, ღალღების რუსული ვარიანტია. რაც შეეხება ეთნონიმს “ინგუში”, ის წყაროებში XVIII-ის დასაწყისში გაჩნდა და მომდინარეობს სოფელ ონგუშტის (ანგუშტის) სახელწოდებიდან, რომელიც XVIII-ის ბოლოსათვის იხსენიება, როგორც დიდი დასახლება. ეს სოფელი ტარსკის ველზე ჩრდილოეთ ოსეთის პრიგოროდნის რაიონში მდებარეობდა. რუსებმა ინგუშები სწორედ ამ სოფლის – ონგუშტის საშუალებით გაიცნეს და ხალხსაც მთლიანად სოფლის სახელიდან გამომდინარე “ინგუშები” დაარქვეს, რაც შემდეგ საყოველთაოდ გავრცელდა.

ინგუშები მონათესავე ჩაჩნებთან ერთად ცენტრალური კავკასიის ოდინდელი მკვიდრნი არიან. სტრაბონის “გეოგრაფიაში” მოხსენიებულია ეთნონიმი “გარგარეი”. მეცნიერებს მიაჩნიათ, რომ ის მომდინარეობს ნახური სიტყვისაგან “გარგარა” (“გერგა”), რაც ახლობელს, ნათესავს ნიშნავს. სტრაბონთან გარგარები ლოკალიზებულნი არიან ცენტრალური კავკასიის მცირე მთსწინეთსა და ბარში. ჭეშმარიტებასთან ახლოს უნდა იყო მოსაზრება, რომ სტრაბონისეული “გარგარები” დღევანდელი ინგუშების წინაპრები არიან. არც მათი კავკასიის მთისწინეთსა და ბარში მკვიდრობაა გასაკვირი, რადგან ჩრდილოეთ კავკასიაში სხვადასხვა ირანული, თურქული და მონღოლური მომთაბარე ტომების თარეში ადგილობრივი კავკასიელი ეთნოსების მთებში შესახლებას იწვევდა. ინგუშური (და ჩაჩური) გადმოცემებით, მათი

წინაპრები ებრძოდნენ იურტებში მცხოვრებ მოსულთა დიდ ურდოებს. საისტორიო წყაროებით გარგარები აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში ისტორიულ ალბანეთში (დღევანდელი აზერბაიჯანი) მკვიდრი ერთ-ერთი ტომი იყო. ჩვენ არა გვაქვს არავითარი საბუთი სამხრეთკავკასიელი და ჩრდილოეთკავკასიელი გარგარების ერთი ეთნოსისადმი კუთვნილების შესახებ ვისაუბროთ. საერთოდ, ისტორიაში არაერთი ფაქტია დადასტურებული ერთი ეთნონიმით სხვადასხვა ხალხებ სახელდებისა.

ინგუშების მთიდან ბარში მიგრაცია XVI-XVII სს-ში დაიწყო. მათი მიგრაციის ერთ-ერთი მთავარი მიმართულება ტარსკის ველი და სხვა მიწები იყო მდ. კამბელევკის ხეობაში. როგორც ჩანს, ინგუშების განსახლების არეალი, ეთნიკური ტერიტორია მუდმივი არ იყო და ხშირად იცვლებოდა. დღევანდელი განსახლების არეალი კი XVIII-დან ჩამოყალიბდა. XIX ს-ის 20-იანი წლებისათვის ინგუშები ცხოვრობდნენ მდ. არმხის, კამბელევკის, სუნჯის (შენაკადებით: გერგი, ნაზრანი, ენდერიპსი) მთიან, მთისწინა და ბარის რაიონებში. მკვიდრობდნენ ასის ხეობაშიც. ინგუშებს XVI-XVIII სს-ში უცხოვრიათ ლარსის მიდამოებში. XVIII ს-ის 20-იან წლებამდე ვაინახური მოსახლეობა აქ ოსურმა მოსახლეობამ შეცვალა. კლაპროტის ცნობით, XVIII ს-ში ოსები, რომლებსაც ეჭირათ ლარსი და მის მახლობლად მდებარე ჩმი და ბალთა, ხანგრძლივი დროის განმავლობაში მეზობელ ინგუშებს მიწის სარგებლობისათვის გადასახადს უხდიდნენ. 1927 წელს ლ. პ. სემიონოვის მიერ ჩაწერილი გადმოცემების მიხედვით, წარსულში ინგუშებს უცხოვრიათ ქურთათისა და დარგვის ხეობებშიც, საიდანაც ყაზარდოელთა და ოსთა ზეწოლის გამო, აყრილან და სანიბის ხეობაში დასახლებულან, შემდეგ კი – ჩმის გავლით, თერგის მარჯვენა ნაპირზე. იგივე შეიძლება ითქვას მდ. არმხის ხეობაზე, სადაც XVIII ს-ში ოსები დასახლდნენ.

ინგუში ხალხის ყველაზე აღმოსავლეთი ეთნიკური ტერიტორია – ღალღაი ასის ხეობაში იყო. XIX ს-ის 20-30-იან წლების მონაცემებით ღალღელებს ეჭირათ მდ. ასის ორივე მხარე და მისი შენაკადის მდ. ტობაჩოჩის ხეობა. იმავე წყაროს ცნობით ღალღაიში 55 სოფელი ყოფილა (213 კომლი და 1065 მცხოვრები). ყველზე დიდ ღალღურ სოფელ ხამხაში სულ 10 კომლი მკვიდრობდა. ზემოთ მოხსენიებული სოფლის ინგუშტის (ანგუშტის) ფუძემდებელი, ა. გენკოს მიერ ჩაწერილი გადმოცემებით, ზაუროვების გვარი იყო. ზაუროვების წინაპარს თანამედროვე ქალაქ ვლადიკავკაზის ადგილას დაუარსებია აგრეთვე სოფ. ზაური (ზაუროვო, ზაურეგი). ზაურეგიც და ინგუშტიც თავდაპირველად ჯარიახის ხეობიდან გადმოსახლებულ ინგუშებს დაუფუძნებიათ, რომლებსაც შემდეგ ღალღელთა გვარებიც შეერთებიათ. ამავე დროს, ინგუშტში (დღევანდელი კაზაკთა სტანიცა ტარსკოე) სოფელ მეშხიდან მიგრირებული ზურაბოვებიც ცხოვრობდნენ, აგრეთვე – სოფელ მახალიდან მოსულები (მდებარეობდა ჯარიახის ხეობის სოფ. ლეჟის მახლობლად). ღალღაელთა და ვაპიელთა (პაფიელთა) ტარსკის დაბლობში მიგრაციის ფაქტები დადასტურებული აქვს აგრეთვე გერმანელ გიულდენშტედტს. შტედერის მონაცემებით ტარსკის ველზე 300-მდე ინგუშური გვარი იყო განსახლებული.

ინგუშების ერთი ადგილიდან მეორეზე გადასახლება ზოგჯერ ყაზარდოელთა მხრივ მათი შევიწროვების შედეგად ხდებოდა. ამ შევიწროვების შესახებ 1773 წელს წერდა ა. ლებედევი. ყაზარდოელები

ამტკიცებდნენ, რომ ძველთაგანვე ინგუშები მათი ქვეშევრდომები იყვნენ და მათ გამოსაღებს უხდიდნენ. ინგუში უხუცესები, თავის მხრივ, აღნიშნავდნენ, რომ მართალია, დროებით უხდიდნენ ყაზარდოელებს გამოსაღებს ერთ კომლზე ერთ ცხვარს, ვისაც ცხვარი არ ჰყავდა – ერთ რკინის ცელს, მაგრამ ისინი მათ ქვეშევრდომებად თავს არასოდეს არ ცნობდნენ. ამ შევიწროვების შედეგად მოხდა მცირე ინგუშეთიდან დიდ ინგუშეთში მოსახლეობის გადასახლება. კლასროტის სიტყვით, მცირე ინგუშეთის მოსახლეობას მუდმივი კავშირი ჰქონია მთასთან, საიდანაც მათი წინაპრები დაახლ. 40 წლის წინ გადმოსახლებულან. XIX ს-ის დასაწყისში მცირე ინგუშეთში 35 სოფელი ყოფილა და ამ სოფელთა სახელწოდებანი მათ ძირითადად მთიდან ჰქონიათ გადმოტანილი.

ტარსკის ველზე ინგუშების დასახლებამ XIX ს-ის 50-იან წლების ბოლომდე იარსება, როდესაც მისი მცხოვრებნი კავკასიის ომის დამთავრების შემდეგ სხვა მხარეს გადაასახლეს, ამ ადგილებში კი კაზაკთა სტანიცა ტარსკაია გაჩნდა.

ინგუშების მიგრაცია არა მარტო ტარსკის ველზე, არამედ მდ. სუნჯის რაიონშიც მიმდინარეობდა. აქ იყო რამდენიმე ინგუშურ-ყარაბულახური სოფელი. დაბლობის აღმოსავლეთ ნაწილში თუ შერეული ინგუშურ-ყარაბულახური სოფლები იყო, დასავლეთ ნაწილში – ინგუშურ-ოსური. ამ უკანასკნელ სოფელთა რიცხვს ზაუროვოც მიეკუთვნებოდა, რომელიც კარტოგრაფიული მასალებით უკვე XVIII ს-ის 60-იან წლებში არსებობდა, რომელზედაც კლასროტი როგორც ინგუშურ სოფელზე წერდა და რომელშიც შერეული იყვნენ გამოქცეული ოსური გვარებიც. XVIII ს-ის 80-იან წლებში სოფ. ზაუროვოში 30 კომლი ბინადრობდა. ამ ადგილზე შემდეგ რუსული ციხე-სიმაგრე ვლადიკავკაზი გაჩნდა, რომელიც დღეს ოსეთის დედაქალაქია. ინგუშური იყო ვლადიკავკაზის პრიგოროდნის რაიონიც.

ინგუშეთი რუსეთის შემადგენლობაში 1810 წელს შევიდა. ხელშეკრულება, რომელსაც ინგუშების მხრიდან ხელს შვიდი გავლენიანი გვარის წარმომადგენელი აწერდა, საშუალებას აძლევდა მათ გადასახლებულიყვნენ ბარში, რუსეთის ქვეშევრდომობაში გადასვლის პირობით. 1810 წლის შემდეგ ნაზრანის რაიონში და უფრო ჩრდილოეთითაც წარმოიქმნა მრავალრიცხოვანი ინგუშური დასახლებები. მიგრანტები თავდაპირველად მიწურებში ცხოვრობდნენ. ინგუშების მნიშვნელოვანი რაოდენობა მკვიდრობდა სოფელ ტიმურსკოეში, რომელიც ვლადიკავკაზიდან ორ ვერსში, თერგის მარჯვენა ნაპირზე მდებარეობდა. 1816 წლისათვის ნაზრანსა და ნაზრანის ირგვლივ 93 პატარა ინგუშური სოფელი იყო, რომლებშიც 2.410 კომლი და 12.950 სული ცხოვრობდა. შემდგომში ნაზრანი ინგუშეთის ერთ-ერთ დიდ ცენტრად იქცა. XIX ს-ის II ნახევარში ინგუშური მოსახლეობის უმეტესობა უკვე დაბლობში მკვიდრობდა.

1924 წელს შეიქმნა ინგუშეთის ავტონომიური ოლქი, რომლის ადმინისტრაციული ცენტრი ქალაქ ვლადიკავკაზში მდებარეობდა. 1934 წელს ის შეერთებულ იქნა ჩაჩნეთის ავტონომიურ ოლქთან. 1936 წელს ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ავტონომიური ოლქი გარდაიქმნა ავტონომიურ რესპუბლიკად. 1944 წელს ინგუშები, ჩაჩნებთან ერთად, დეპორტირებული იქნენ შუა აზიასა და ყაზახეთში; რესპუბლიკა გაუქმდა. ტოტალური რეჟიმის პირობებში ინგუშთა ეთნოსი გაქრობის წინაშე იდგა. 1957 წელს ჩეჩნეთ-ინგუშეთის რესპუბლიკა

აღადგინეს, ხალხი დაბრუნდა თავის მიწა-წყალზე. მიუხედავად ამისა, პროგნოზის რაიონი, რომელიც დაბლობის ინგუშეთის ნახევარს შეადგენდა, საბჭოთა იმპერიამ ჩრდილო ოსეთის რესპუბლიკას დაუტოვა, რაც ინგუშებსა და ოსებს შორის კონფლიქტის მიზეზად იქცა. ოსებმა მთელი ამ პერიოდის განმავლობაში ინგუშთა მიწები და სახლები მიითვისეს. 1992 წელს, რუსეთის შემადგენლობაში, დამოუკიდებელი ინგუშეთის რესპუბლიკა ჩამოყალიბდა. ჩრდილოეთ ოსეთთან შეიარაღებული კონფლიქტისა და ჩაჩნეთში ომის გამო დაახლოებით 60 ათასი ინგუში შესახლდა ინგუშეთში.

XIX საუკუნესა და XX ს-ის დასაწყისში ინგუშების ძირითადი სამეურნეო საქმიანობა მესაქონლეობა და მიწათმოქმედება იყო. მთაში წამყვანი მესაქონლეობა იყო, დაბლობში – მიწათმოქმედება. მოშენებული ჰყავდათ მთის პირობებთან შეგუებული ადგილობრივი ჯიშის საქონელი. ინგუშებში საქონელი ფულის ექვივალენტი იყო. უფრო მეტად ორიენტირებულნი იყვნენ მეცხვარეობაზე. ცხვარი მოშენებული ჰყავდათ როგორც თუშური ჯიშის, ისე ყარაჩაული ჯიშისა. ალპური საძოვრები ცხვრის დიდი ფარების შენახვის საშუალებას იძლეოდა.

ალპური მეურნეობის აუცილებელი კომპონენტი იყო მიწა-თმოქმედება, რომელიც თავისი ხვედრითი წილით უმნიშვნელო იყო, მაგრამ მთის პირობებში – უაღრესად შრომატევადი. მთის მიწათმოქმედების განვითარებულობაზე თითქმის ყველგან შემორჩენილი ხელოვნური ტერასებიც მიუთითებენ. ტერასული მიწათმოქმედება განსაკუთრებით XIII-XIVსს-ში განვითარდა, როდესაც ბარის მიწები არ მუშავდებოდა, იმის გამო, რომ ის მომთაბარეებს ჰქონდათ დაკავებული. XVIII-XIXსს-ში მთიელთა ინტენსიური მიგრაციისა და ბარიდან იაფი პურის შემოტანის გამო, მთის მიწათმოქმედებამ ფაქტობრივად არსებობა შეწყვიტა. მთისგან განსხვავებით, სადაც საძოვრებისა და ტყეების გამოკლებით, მიწა კერძო საკუთრებას

წარმოადგენდა, ბარში მიწის სათემო საკუთრება არსებობდა. აქ სახნავი მიწის გადანაწილება 3-6 წელიწადში ერთხელ ხდებოდა. მთაში მიწას ძირითადად ნაცვალგარდად ამუშავებდნენ. მთაში წამყვანი სასოფლო-სამეურნეო კულტურა ქერი და ხორბალი იყო, ბარში – სიმინდი.

ძველი ინგუშური სოფლები მთის ციცაბო ფერდობებზე და ჩაკეტილ ხეობებში იყო განლაგებული. ისინი ერთმანეთთან და გარე სამყაროსთან ვიწრო ბილიკებით იყვნენ დაკავშირებულნი. სოფელი ჩვეულებრივ 6-10 კომლისაგან შედგებოდა და ის ძირითადად ერთი პატრონიმით იყო დასახლებული. ზოგიერთი გვარი ერთმანეთისაგან ახლოს მდებარე რამდენიმე სოფელში მკვიდრობდა. თითქმის ყველა სოფელში იყო თავდასაცავი, საცხოვრებელი და სათვალთვალო კოშკები. საცხოვრებლის გავრცელებული ტიპი ქვის ორსართულიანი სახლი იყო. ქვედა სართული, ჩვეულებრივ, საქონლის სადგომს წარმოადგენდა, ზედა კი – საცხოვრებელს. სასტუმრო სახლი საცხოვრებელი სახლისაგან მოშორებით იდგა. დიდი რაოდენობით გვხვდებოდა სამსართულიანი საცხოვრებელი კოშკებიც, რომლებშიც გაუყოფელი დიდი ოჯახები ცხოვრობდნენ. ძალიან ხშირად საცხოვრებელი და საბრძოლო კოშკები ერთმანეთის სიახლოვეს იყო. მათ მაღალი ქვის ღობე ჰქონდათ შემოვლებული. ყველა ინგუშური საბრძოლო კოშკი არქიტექტურის ღირშესანიშნავ ძეგლს წარმოადგენს. თუ საცხოვრებელი კოშკების სიმაღლე 10 მეტრს აღწევდა,

ნახევრადსაბრძოლო კოშკების სიმაღლე 12-დან 16 მეტრამდე მერყეობდა. კლასიკური საბრძოლო კოშკები, რომლებსაც პირამიდული გადახურვა ჰქონდათ, 5-6 სართულიანი იყო და მათი სიმაღლე 25-27 მეტრს აჭარბებდა. არა მარტო ინგუშური, არამედ ჩრდილოეთკავკასიელი სხვა ხალხების გადმოცემებში გვხვდება სახელგანთქმული ინგუში ხელოსნების, ოსტატების სახელები. ასე რომ, ინგუშები კოშკებსა და სხვა ნაგებობებს არა მხოლოდ ინგუშეთში აშენებდნენ, არამედ მის საზღვრებს გარეთაც. გადმოცემით ინგუშებს ბევრი კოშკი აქვთ აშენებული ოსეთში. კოშკების მშენებლობას ხშირად მთელი გვარები მისდევდნენ (მაგალითად, ბერხენოვების გვარი მთიანი ინგუშეთის სოფელ ბერხენიდან, ცუროვების გვარი სოფელ ჯარიხიდან და სხვ.), რომლებიც კალატოზის ხელოვნებას თაობიდან თაობას გადასცემდნენ.

დაბლობში გადასახლებამდე ინგუშების საკვებში რძისა და ხორცის კერძები ჭარბობდა. წარსულში მთებში პურს ძირითადად ქერის ფქვილისაგან აცხობდნენ, ბარში კი – სიმინდის ფქვილისაგან. ისლამის მიღებამდე, გავრცელებული სასმელი იყო ლუდი, რომელსაც ინგუშები სპილენძის დიდ ქვაბებში ხარშავდნენ.

XIX საუკუნესა და XX საუკუნის დასაწყისში ინგუშების ტანსაცმელი თითქმის ისეთივე იყო, როგორც ჩრდილოეთკავკასიელი მეზობელი ხალხებისა. მამაკაცის კოსტიუმის სპეციფიური ელემენტი იყო თავსაბურავი – მაღალი ზედა ნაწილისაკენ გაფართოებული ფაფახი. ფაფახის ამ ტიპით ინგუშები კავკასიის სხვა მთიელებისაგან გამოირჩეოდნენ.

XVIII-ის რუსული საისტორიო დოკუმენტებითა და ინგუშთა გადმოცემებით, ინგუში ქალების თავსაბურავი რქის მოყვანილობის იყო. ასეთი სახის თავსაბურავი XV-XVII საუკუნეების აკლდამებში (მიწისზედა დასაკრძალავ ნაგებობებშიცაა) დაფიქსირებული სოფლებში: ერზი, ეგიკალი, გორაკი, ფალხანი. ასეთივე ქალის ქუდი XVIII-ის 70-იან წლებში გერმანელ მოგზაურსა და მეცნიერს გიულდენშტედტსაც უნახავს. შუა საუკუნეების ინგუშეთში განვითარებული იყო საიუველირო საქმიანობა. საიუველირო ცენტრები იყო ეგიკალი, ცორი, ერზი, ევლოი და სხვ. ინგუშები იარაღის შესანიშნავი მკეთებლებიც იყვნენ (ფარი და მახვილი, საბრძოლო დანა, ხანჯალი, ხის მშვილდისარი). მჭედლები ამზადებდნენ ცხვრის საპარს მაკრატლებს, დანებს, ქვაბებს, ნამგლებს და სხვ. მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა აგრეთვე ხის, ქვის, ტყავის დამუშავებას. XVIII-ში ინგუშები ტყავგადაკრულ ხის მრგვალ ფარებს ატარებდნენ. XVIII. მშვილდისარის ცეცხლსასროლი იარაღით გამოდევნის პერიოდი იყო. ერთ-ერთი ჩვენამდე შემონახული იმდროინდელი ისრის სიგრძე 1,3 მ-ია. მართალია, XVIII-ში ინგუშეთში (და, საერთოდ, ჩრდილოეთ კავკასიაში) მამაკაცების უმეტესობას უკვე თოფი ჰქონდა, მაგრამ ისრები ისევ ინტენსიურად მოიხმარებოდა. XVIII-ში ატარებდნენ პირდაპირ და მოღუნულტარიან ხანჯლებს. XVIII-ში კარგად ცნობილი შუბი და ლახვარი შემდგომ თანდათან გამოდიოდა ხმარებიდან. ინგუშურ სამარეში აღმოჩენილი იქნა ხის შალითაში მოთავსებული საბრძოლო ცული. ინგუშები შურდულისმსგავს ქვებსაც იყენებდნენ, რომელთა დიამეტრი 4 სმ. იყო.

ინგუშეთის მოსახლეობა სოციალურად დიფერენცირებული არ ყოფილა. მათ არც ხანები, ბეგები და არც თავადები არ ჰყოლიათ. თუმცა სოციალური დიფერენციაციის ერთგვარი ტენდენციები კი იყო, მაგრამ

ასეთ ტენდენციებს თემი ძირშივე სპობდა. ინგუშეთში ქონებრივი დიფერენციაცია და პატრიარქალური მონობა არსებობდა. პატრიარქალურმა მონობამ XIX ს-მდე მოაღწია. ხშირად ძლიერი გვარები (თაიფები) შედარებით სუსტ გვარებს იქვემდებარებდნენ, ზოგჯერ ითვისებდნენ მათ საქონელს, მიწის ნაკვეთს და სხვ. ინგუშეთის მთის საზოგადოების მთავარ ფიგურას თავისუფალი მეთემე წარმოადგენდა. ადგილობრივი თვითმმართველობის ძირითადი ორგანო სასოფლო თემი იყო.

XIX საუკუნისა და XX ს-ის დასაწყისის საოჯახო ურთიერთობებში შემორჩენილი იყო დიდი ოჯახი, პატრონიმია, ლევირატი, მრავალცოლიანობა. დიდი ოჯახები უფრო მეტი რაოდენობით მთაში არსებობდა. XIX ს-ის 80-იანი წლების ერთ-ერთი მოგზაურის ჩანაწერებში აღნიშნულია, რომ ინგუშეთში იშვიათი არაა დიდი ოჯახი, რომელშიც ათამდე მამაკაცია. საერთოდ, ინგუშური დიდი ოჯახი 20-40 სულისგან შედგებოდა. ჩვეულებრივ, როგორც კავკასიის სხვა ხალხებში, ინგუშებშიც ოჯახის მეთაურს ასაკით უფროსი მამაკაცი წარმოადგენდა. პატრონიმიის წევრები ერთმანეთს ეხმარებოდნენ სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დროს, ქორწილისა და დაკრძალვისას. ნათესავებს შორის დიდი პატივისცემით სარგებლობდა ასაკით უფროსი (უზუცესი), რომლის მონაწილეობის გარეშე არცერთი მნიშვნელოვანი საქმე არ წყდებოდა (მაგალითად, ქორწინების, მესისხლეთა შერიგების საქმეები). მოგვიანებით ოჯახების რაოდენობის ზრდამ პატრონიმიების რღვევა და ახალი პატრონიმიების წარმოქმნა გამოიწვია. ასე დამთავრდა ინგუშური გვარ-სახელების ფორმირების პროცესი, რომელიც რამდენიმე მონათესავე პატრონიმიას აერთიანებს.

ინგუშებში ქორწინება ეგზოგამიური იყო, რაც მათი ყოფისათვის დღესაც დამახასიათებელია. სისხლიერ და არასისხლიერ ნათესავებს შორის საქორწინო კავშირები მერვე და მეთორმეტე თაობამდეც იკრძალებოდა. გარდა იმისა, რომ მოგვარეზე ქორწინება აკრძალული იყო, იკრძალებოდა ის დედისა და ბებულის გვარის გოგონაზეც. დასაქორწინებლად საჭირო იყო არა მხოლოდ მამის, არამედ პატრონიმიის უზუცესის თანხმობაც. ხშირი იყო მცირეწლოვანთა დანიშვნის შემთხვევებიც. ქორწინებისას ერთგვარ დაბრკოლებას ურვადი წარმოადგენდა. XIX ს-ში ინგუშთა ყოფაში საინტერესო წეს-ჩვეულება დაუფიქსირებიათ. თუ ინგუშს ვაჟი გარდაეცვლებოდა, მასთან მივიდოდა იმავე წელს გარდაცვლილი ქალიშვილის მამა. ეს უკანასკნელი ვაჟის მამას ეუბნებოდა, რომ შენ შვილს იმ ქვეყანაში ცოლი სჭირდება. მე მას ჩემი ქალიშვილის ხელს ვაძლევ. ტრადიციით არ შეიძლებოდა გარდაცვლილი ქალიშვილის მამისათვის უარი ეთქვათ. ამ შემთხვევაშიც გარდაცვლილი ვაჟის მამა ჩვეულებრივ ურვადს იხდიდა.

საინტერესოა პირმშოსათვის სახელის დარქმევის წეს-ჩვეულება. პირველი ვაჟისადმი მიძღვნილ ლხინზე სახელს ნათესავი მამაკაცები არქმევდნენ. ისინი კოჟს აგდებდნენ. ვისაც კოჟი ალჩუზე დაუჯდებოდა, სახელსაც ის დაარქმევდა. მუსლიმურ სახელებთან ერთად გავრცელებული იყო ძველი ინგუშური სახელები, რომლებიც ძირითადად ცხოველთა და მცენარეთა სახელწოდებებიდან მომდინარეობდა: ბორცი (მგელი), გამიში (კამეჩი), ცოგოლი (მელა), ნოჩი (მუხა) და ა.შ. ხშირად სახელებს რომელიმე გამორჩეული ადამიანის საპატივცემულოდაც არქმევდნენ.

სისხლის აღება მთელი გვარის ვალდებულებას წარმოადგენდა, მაგრამ პირველ რიგში, ის ახლო

ნათესავების – პატრონიმის წევრების საქმე იყო. ხშირად შურისძიება წლობით გრძელდებოდა და ის თაობიდან თაობაზე გადადიოდა. ინგუშეთში სრული სისხლის გადასახადი დაახლოებით 130 ძროხა იყო. ასეთ შემთხვევაში ახლო ნათესავები რვა-რვა ძროხას იხდიდნენ, ყველაზე დაშორებული ნათესავები კი – თითო თხას.

გარდაცვლილის დაკრძალვაში მთელი გვარი მონაწილეობდა. დიდ გვარებს პატრონიმულ ნაწილებად დაყოფილი ცალკე სასაფლაო ჰქონდათ. წარსულში როდესაც ინგუშები სინკრეტული – ნახევრად წარმართული და ნახევრად ქრისტიანული რწმენა- წარმოდგენების მიმდევრები იყვნენ, დაკრძალვის ცერემონია თითქმის ისეთივე ჰქონდათ, როგორც, მაგალითად, ქართველ მთიელებს (აწყობდნენ დოღს, ისროდნენ მიზანში, იცოდნენ ქელეხი).

ინგუშეთში იყო ტრადიცია მოცვალებულის მიწისზედა ნაგებობაში ანუ აკლდამაში დაკრძალვისა. გადმოცემებით, ინგუშები მიწისზედა აკლდამებს არამარტო ინგუშეთში, არამედ მეზობელ ოსეთშიც აგებდნენ. აქ ასეთი თქმაც ყოფილა: “ადამიანს სიცოცხლეში სჭირდება კოშკი, სიკვდილის შემდეგ კი აკლდამა”. ინგუშები მიწისზედა დასაკრძალავ ნაგებობას “მალხკატს”-ს (“მზის სამარეს”) უწოდებდნენ. მთის ბუნებრივ-გეოგრაფიულ პირობებში აკლდამაში შეტანილი მიცვალებული მუმიფიცირდებოდა. ინგუშეთში აკლდამები ოთხფერდა სახურავიანი და ფიქალით გადახურული იყო. ერთი შეხედვით, ისინი საბრძოლო გადაკვეთილ კოშკებს წაგავდნენ. ყველა ასეთ აკლდამას ორი ან სამი საძრომი ჰქონდა, რომლიდანაც მიცვალებული შეჰქონდათ. თითოეული აკლდამის შიგნით მოწყობილი იყო ხის ან ქვის ტახტები, რომლებზედაც მიცვალებულს ასვენებდნენ. ინგუშეთში მიწისზედა აკლდამები, ძირითადად, საგვარეულო იყო. ასეთ დასაკრძალავ სახლებში გვამებს, ჩვეულებრივ, ტანსაცმლით და სხვადასხვა საგნებით ათავსებდნენ.

ინგუშთა საზოგადოებრივ ყოფაში მნიშვნელოვან როლს თამაშობდა სტუმართმოყვარეობა. სტუმრის ეთნიკურობასა და სარწმუნოებას მნიშვნელობა არ ჰქონდა. ოჯახის უფროსი პასუხისმგებელი იყო სტუმრის სიცოცხლეზე. სტუმართმოყვარეობის დამრღვევი მკაცრად გაიკიცხებოდა და თემის მიერ როგორც დანაშაულებრივი აქტი ისე ფასდებოდა. სტუმართმოყვარეობის ტრადიციის დარღვევა ინგუშეთში ფაქტობრივად არ ხდებოდა. სტუმართმოყვარეობის კანონი სისხლის აღების კანონზე მაღლა იდგა. გავრცელებული იყო ძმადგაფიცვა.

ინგუშები სუნიტი მაჰმადიანები არიან. მაგრამ ეს სარწმუნოება მათ ქვეყანაში საკმაოდ გვიან შეიჭრა და საბოლოოდ XIX-ის პირველ ნახევარში განმტკიცდა. ინგუშეთში შემორჩენილია ქრისტიანობის მრავალრიცხოვანი ძეგლები. ინგუშეთის მთებში ჯერ კიდევ XVII-XVIIIს-ში მოსახლეობა ქრისტიანულ რელიგიას აღიარებდა. ის აქ საქართველოდან XIII-ში გავრცელდა. შემორჩენილია ტაძრები: თხაბა-ერდი, ალი-ერდი, თარგი-მი და სხვ. ისლამი ჯერ ბარში და შემდეგ მთაში ჩაჩნეთიდან შევიდა. მისი გავრცელება XVII-დან დაიწყო, თუმცა, ის ძალიან ნელა იკიდებდა ფეხს. ისლამი სულ ბოლოს საქართველოში, ხევის ტერიტორიაზე სოფელ გველეთში მცხოვრებმა ინგუშებმა 1861 წელს მიიღეს. შუა საუკუნეებში რწმენა-

წარმოდგენები ტოტემიზმის, ანიმიზმის, მაგიის ფორმის იყო. გვხვდებოდა საოჯახო, გვაროვნული და აგრარული კულტები. მთაში სოფლების მახლობლად და ძნელადმისადგომ ადგილებზე მფარველი ღვთაების საპატივცემულოდ ქვის სალოცავები იყო მოწყობილი. ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული იყო მოსავლის მფარველის “მიაცელას” კულტი. ინგუშებს სწამდათ, რომ მიაცელაზე იყო დამოკიდებული ბავშვების დაბადება, საქონლის გამრავლება. ყოველწლიურად ივნისის ბოლოს მიაცელას მსხვერპლს სწირავდნენ (ძირითადად ჯეირახისა და მეცხალის საზოგადოებები).

ძველი დროიდანვე ინგუშეთი სახელგანთქმული იყო არა მხოლოდ ქვის ნაგებობათა მშენებლობით, არამედ ქვაზე ჩუქურთმის კვეთით. კოშკების კედლებსა და საფლავის ქვებზე ინგუში მეჩუქურთმეები რთულ ცხოველურ და მცენარეულ ორნამენტებს კვეთავდნენ. უძველესი ტრადიციები აქვს ინგუშურ მეხალიჩეობას. ბარში გადასახლების შემდეგ მეხალიჩეობა თანდათან ჩაკვდა.

ინგუშთა მუსიკალურ შემოქმედებას ბევრი რამ საერთო აქვს მეზობელი ხალხების მუსიკალურ შემოქმედებასთან. ყველაზე გავრცელებული მუსიკალური ინსტრუმენტი იყო სამსიმინი ფანდური (“პანდირ”). ინგუშებში ძალიან პოპულარული იყო ოსური ცეკვის მსგავსი მასობრივი ცეკვები (“სიმდი”). ცეკვები სიმღერების თანხლებით სრულდებოდა. სიმღერებთან ერთად ინგუშურ ფოლკლორში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა ნართულ ეპოსს, სხვადასხვა ლეგენდებს, გადმოცემებს, ზღაპრებს და ა.შ.

ინგუშებს საუკუნეების განმავლობაში მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდათ უშუალო მეზობლებთან: ოსებსა და ქართველ მთიელებთან. ზემოთ ოსების მიერ ინგუშების შევიწროვებასა და ტერიტორიების მითვისებაზეც ვისაუბრეთ. არა ერთი და ორი გვარია ინგუშეთსა და ოსეთში, რომლებსაც საერთო წარმომავლობა აქვთ. ქართულ-ინგუშური გაცხოველებული ურთიერთობის დამადასტურებელია ინგუშეთში ქართული ქრისტიანული ძეგლების არსებობა. საუკუნეების განმავლობაში ინტენსიური მიგრაციული პროცესები მიმდინარეობდა ინგუშეთიდან საქართველოში და პირიქით. ინგუშური წარმომავლობის გვარებიდან ხამხადისა და ღლიღვაშვილის დასახელებაც საკმარისია.